

мр Вања БАЈОВИЋ
асистент Правног факултета Универзитета у Београду

ПРАВНО ЛИЦЕ КАО ОКРИВЉЕНИ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Резиме

Увођењем одговорности правних лица за кривична дела кривичној правној теорији и пракси намећуће су бројне дилеме. Класична кривичној правна и процесна начела прилађена човеку тј. физичком лицу као једином могућем учиниоцу кривичног дела, било је неопходно прилађити овој новој категорији окривљених. Правно лице нема свесћ ни вољу а самим тим ни психички, субјективни однос према делу, оно не може предузети радњу извршења у физичком смислу те речи, не може давати исказ у кривичном поступку не може бити лишено слободе, права која поседује не могу се доистовестити са правима човека. У чланку се најпре разматрају питања материјалној кривичној права пре свега питање радње извршења и кривице правној лица, док је други део посвећен положају и специфичностима правној лица као окривљеној у кривичном поступку.

Кључне речи: *правно лице, одговорно лице, окривљени, кривична одговорност.*

I Уводне напомене

Полазећи од принципа индивидуалне и субјективне кривичне одговорности кривично право је намењено и креирано према човеку тј. физичком лицу као једином могућем учиниоцу кривичног дела. Једино

је човек способан да изврши радњу кривичног дела у физичком смислу, једино човек има свест и вољу, па самим тим и психички однос према свом делу због кога му се може упутити друштвено-етички прекор у виду кривичне санкције. Кривични поступак је такође прилагођен појединцу, тј. физичком лицу како у погледу заштите његових основних права, тако и у погледу његових дужности. За разлику од тога веровало се да правно лице не може извршити кривично дело, јер нема ни свест ни вољу те не може бити криво, нема способност опажања, памћења и давања исказа, не може се лишити слободе нити му се може одредити притвор, па нема ни смисла „губити време“ утврђивањем његове кривичне одговорности у кривичном поступку. Међутим, свакодневно искуство је оповргло ова теоријска становишта, након све учесталијег вршења кривичних дела за која одговорност не лежи само на појединцу. У циљу већег профита и одржавања тржишне конкурентности, врше се кривична дела попут утаје пореза, преваре, проневере, злоупотребе стечаја, прања новца и тсл. Енронов скандал представља илустративан пример корпорацијског криминалитета¹ који је проузроковао материјалне губитке од 74 милиона долара услед различитих малверзација у оквиру ове енергетске компаније.² Посебну опасност представља криминална делатност мултинационалних компанија које захваљујући својој економској моћи постају и важан политички фактор, те њихов „утицај“ на светској сцени превазилази економску и политичку снагу појединих држава. Поред великих финансијских губитака за државу и друге грађане, далеко се озбиљније последице незаконитих делатности правних лица огледају кроз еколошке катастрофе, угрожавање здравља а неретко и велике људске жртве. Примера ради, када је 1984. године из постројења америчке компаније *Union Carbide* у Индији исцурело 40 тона метил-изоцината и других опасних гасова, дошло је до тренутне смрти више од 4.000 људи, а процењује се да је у годинама које су уследиле још 16.000 људи умрло од последица ове еколошке катастрофе.³ Такво стање налагало је прилагођавање класичних кривичноправних принципа у чијем је фокусу појединац односно физичко лице, новонасталој друштвеној реалности која је указивала да већи друштвено-етички прекор за кршење одређених кривичноправних норми више заслужује правно него физичко лице. У државама англосаксонског правног подручја, традиционално више наклоњеним практичним питањима него законским и теоријским

1 Појам корпорацијски криминалитет (*corporate crime*) настао је у англосаксонском праву као посебан термин за привредни криминалитет чији су учиниоци правна лица.

2 Више о овоме: Paul M. Healy, Krishna G. Palepu, „The Fall of Enron“, *Journal of Economics Perspectives*, Vol. 17, Num. 2, 2003, стр. 3-26.

3 Ђорђе Игњатовић, *Криминологија*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 271.

недоумицама, правна лица почела су да кривично одговарају чим се за тим указала потреба, те прве одлуке енглеских судова у вези са тим датирају још из 1842. године.⁴ И у државама континенталне Европе се последњих година јасно уочава тенденција увођења кривичне одговорности правних лица,⁵ што је 1988. године додатно подстакнуто Препоруком о одговорности предузећа за кривична дела, донетом у оквиру Савета Европе.⁶ Кривична одговорност правних лица је у наше право уведена 2008. године Законом о одговорности правних лица за кривична дела (у даљем тексту Закон или ЗОПЛКД),⁷ али су многа концептуална питања остала отворена и неразјашњена.

II Основ кривичне одговорности правног лица

У кривичном праву је дуго доминирало становиште да само човек, тј. физичко лице може бити субјект (учинилац) кривичног дела, док правна лица по логици ствари не могу предузети радњу извршења, те сходно максими *societas delinquere non potest*⁸ не могу бити ни кривично одговорна. Међутим, одговор на питање ко све може бити субјект (учинилац) кривичног дела зависи првенствено од одређивања појма радње кривичног дела. Ако се пође од натуралистичког појма радње (објективно-субјективна или каузална теорија) општеусвојеног у нашој доктрини, који подразумева да је радња вољни телесни покрет или вољно пропуштање да се изврши телесни покрет, правно лице по логици ствари не може бити субјект кривичног дела јер нема ни вољу ни тело, те не може преузети телесни покрет односно извршити радњу кривичног дела. За разлику од тога финална теорија радњу дефинише као „вршење

4 Још 1838 године у предмету *Regina v. Tyler*, 173 Eng. Rep. 643, је истакнуто да је „најефикаснији начин да се корпорације присиле да поштују норме увођење њихове кривичне одговорности“ што је пар година касније и учињено у предметима *Regina v. Birmingham & Gloucester R.R. Co.*, 3 Q.B.223 (1842), *Regina v. Gt.North of England R. R. Co.*, 9. Q. B. 315 (1843).

5 У Холандији је кривична одговорност правних лица уведена још 1976. године, у Португалији 1984, Шведској 1986, Норвешкој 1991, Исланду 1993, Француској 1994, Финској 1995, Данској 1996, Белгији и Словенији 1999, Мађарској 2001, Швајцарској 2003, Чешкој 2005.

6 Recommendation No. R (88) 18 concerning liability of enterprises having legal personality for offences committed in the exercise of their activities.

7 Закон о одговорности правних лица за кривична дела, *Службени гласник РС* бр. 97/2008 од 23.10.2008.

8 Верује се да је творац ове, често цитиране тврдње *societas delinquere non potest* Папа Иноћентије IV који је тврдио да за разлику од човека, који има свест, вољу и душу, који може да се „причести“ и одговара пред владарем и Богом, удружења немају ни тело ни душу, те не могу ни бити кажњена.

циљне делатности“, по социјалној теорији радња је оно понашање које има одређени друштвени значај, персонална теорија одређује радњу као „испољвавање личности“, те одређивање радње на тај начин не искључује по аутоматизму правна лица као субјекте извршења кривичног дела. Посебно ако се пође од негативног појма радње по коме радњу кривичног дела чини неизбегавање онога што се могло избећи, правно лице као такво, може бити и непосредни извршилац.⁹

Полазећи од објективно-субјективног појма радње, наш законодавац не наводи правно лице као извршиоца тј. субјекта радње кривичног дела, већ му приписује радњу чињења односно нечињења одговорног, тј. физичког лица. Чланом 6 Закона о одговорности правних лица за кривична дела је предвиђено да „*йравно лице одговара за кривично дело које у оквиру својих йослова, односно овлашћења учини одговорно лице...*“ односно да одговара за *йройушйићење дужној надзора или конййроле* одговорног лица чиме је омогућено извршење кривичног дела. Овим одредбама се одступа од принципа индивидуалне одговорности који подразумева да свако одговара за своје поступке, за оно што је он учинио, и прихвата се грађанскоправни концепт одговорности за другога. Правно лице је одговорно за кривична дела одговорног (физичког) лица извршена у оквиру његових послова односно овлашћења.

Поред радње извршења, за постојање кривичног дела неопходно је установити постојање и осталих његових конститутивних елемената – предвиђености у закону, противправности и кривице. Субјективна одговорност подразумева да неко може одговарати за своје поступке само ако је крив, ако постоји субјективни однос према делу,¹⁰ а ако нема кривице нема ни кривичног дела. Управо овај субјективни елемент кривице, изазива највише недоумица код правних лица. Једно од основних правила савременог кривичног права изражено је максимумом *nulla poena sine culpa* и прокламовано чланом 2 Кривичног законика¹¹ који предвиђа да се „казне и мере упозорења могу изрећи само учиниоцу који је крив за учињено кривично дело“. Начело кривице значи да свако одговара само за своје поступке према којима има одређени психички однос и због којих му се може упутити друштвено-етички прекор.¹² Правно лице нема психу, самим тим не може имати ни психички, субјективни однос према кривичном делу, па се проблем решава тако што му се „приписује“ кривица одговорног тј. физичког лица, односно одговор-

9 О појму радње кривичног дела опширније: Зоран Стојановић, *Кривично йравно-ойшйи гео*, Правна књига, Београд, 2005, стр. 104–109.

10 Више о томе: Зоран Стојановић, *Коменййар кривичној законика*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 29–30.

11 Кривични законик, *Службени йласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05 и 72/09.

12 З. Стојановић, *Коменййар кривичној законика*, стр. 30.

ност правног лица се заснива на кривици одговорног лица (члан 7 став 1 Закона).

Приписивање одговорности физичког лица правном лицу оправдава се *теоријом идентификације*, по којој се правно лице идентификује са његовим руководством, те се одлуке, поступци и воља физичких лица која управљају правним лицем приписују правном лицу као таквом. Ова теорија творевина је енглеске праксе,¹³ а значајан и често цитиран прецедент је случај Теско Супермаркета у коме је правно лице упоређено са људским организмом у коме различити органи обављају различите функције. „Све одлуке појединца тј. физичког лица долазе из мозга, док његови органи само поступају сходно импулсима из нервног центра. Тако је и код правних лица. Директори, чланови управног одбора и остали руководиоци представљају „мозак“ компаније који одлучује у њено име, њихова свест и воља представља свест и вољу правног лица, а њихове одлуке обавезују ниже запослене, тзв. „руке правног лица“, који су дужни да их извршавају.“¹⁴ Теорија идентификације данас је заступљена у већини европских држава,¹⁵ док америчка пракса стоји на становишту да је правно лице кривично одговорно за поступање сваког запосленог извршено у оквиру његових послова, без обзира на његов положај и овлашћења у компанији.¹⁶

Теорија идентификације такође је прихваћена у нашем законодавству имајући у виду да се одговорност правног лица не везује за одговорност сваког запосленог, већ само одговорног лица, односно физичког лица коме је „правно или фактички поверен одређен круг послова у правном лицу, као и лица које је овлашћено, односно за које се може сматрати да је овлашћено, да поступа у име правног лица“ (члан 5 став 2 Закона).

13 Теорија идентификације је први пут поменута енглеској пресуди у случају *Lennard's Carrying Co Ltd v. Asiatic Petroleum Co Ltd* из 1915. године где је истакнуто да је „правно лице апстрактна, правна творевина која нема душу и свест, те се свест и воља оних који њиме руководе сматра свешћу и вољем правног лица“.

14 *Tesco Supermarket v. Nastrass*, 1971 2WLR 1166.

15 Примера ради чланом 121 став 2 Француског КЗ-а је прописано да су правна лица кривично одговорна за кривична дела извршена од стране њихових органа или представника, а у корист правног лица. Слично је предвиђено и у португалском и финском законодавству, док се енглески судови такође позивају на теорију идентификације код умишљајних кривичних дела.

16 *U.S. v Gold*, 734 F.2d 800 (5th Cir.) 1984; *U.S. v. Automatic Medical Laboratories, Inc.*, 770 F.2d 399 (4th Cir.1985). У случају *United States v. Automated Med. Labs., Inc.*, је истакнуто да „чак и када је понашање запосленог супротно правилнику, статуту и политици правног лица, правно лице је кривично одговорно због пропуштања дужног надзора над поступањем запослених, док је у случају *New York Central & Hudson River R.R. v. US* наглашено да је кривица и свест одговорних лица о извршеном деликту ирелевантна за кривичну одговорност правног лица као таквог“.

III Специфичности кривичног поступка против правног лица

Како се одговорност правног лица заснива на кривици физичког, тј. одговорног лица, законодавац прописује покретање јединственог кривичног поступка и доношење једне пресуде против правног и одговорног лица за исто кривично дело (чл. 35 став 1 Закона). Сходно начелу легалитета официјалног кривичног гоњења, јавни тужилац је дужан да покрене и води кривични поступак увек када постоје докази за основану сумњу да је одређено лице учинило кривично дело које се гони по службеној дужности.¹⁷

Поставља се питање да ли је и у којим случајевима јавни тужилац дужан да покрене кривични поступак против правног лица?

Закон предвиђа кривичну одговорност правних лица у два случаја (члан 6 Закона). Први се односи на комисионе деликте тј. подразумева активну радњу чињења од стране одговорног, физичког лица и захтева кумулативно испуњење следећих услова:

- 1) да је одговорно лице учинило кривично дело у оквиру својих послова односно овлашћења која су му поверена у вези са радом, и
- 2) да је то учинило у циљу стицања користи за правно лице.

Други подразумева оmissивне деликте односно радњу пропуштања од стране одговорног лица и захтева:

- 1) да је кривично дело извршено од стране физичког лица које делује под надзором и контролом одговорног лица,
- 2) да је одговорно лице пропустило да врши дужан надзор и контролу што је и омогућило извршење кривичног дела,
- 3) да је кривично дело извршено у корист правног лица.

Начело легалитета официјелног кривичног гоњења, и стриктно тумачење одредби Закона о одговорности правних лица за кривична дела налагало би обавезно покретање кривичног поступка како против одговорног тако и против правног лица сваки пут када се стекну наведени услови. Покретање кривичног поступка само против одговорног лица, без позивања правног лица на кривичну одговорност, могуће је једино ако је „пре покретања кривичног поступка правно лице престало да постоји“ (члан 35 став 3). Међутим, имајући у виду постојеће стање ствари две године након ступања Закона на снагу, пре би се могло

17 Више о овом начелу: Милан Шкулић, *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2006, стр. 46-48.

тврдити да је код нас устаљена пракса непокретања кривичних поступака против правних лица. Оно што намеће проблем и оставља простора за дискреционо и опортуно поступање тужиоца јесте критеријум могуће или остварене „користи“. У оба случаја је за покретање кривичног поступка против правног лица неопходно да је кривично дело извршено у намери остваривања користи за правно лице. Ирелевантно је да ли је та корист и остварена, важно је да је постојала намера да се она оствари. Иако се велика већина кривичних дела попут преваре, утаје, проневере, фалсификовања новца, злоупотребе стечаја и тсл., наизглед врше зарад боље тржишне и финансијске позиције правног лица, примарни интерес њихових учинилаца увек се своди на личне финансијске интересе, док је корист правног лица као таквог само споредна и узредна. Имајући у виду да се имовинска кривична дела првенствено врше у личном интересу, зарад личне користи, законске одредбе не треба тумачити као остваривање користи или намеру њеног остваривања искључиво за правно лице, већ је за кривичну одговорност правног лица довољно и постојање индиректне или посредне користи.

Критеријум користи намеће далеко веће проблеме код оних кривичних дела која не доносе никакву материјалну корист али наносе немерљиву штету другима. Позивање правних лица на кривичну одговорност посебно је оправдано код кривичних дела против животне средине, здравља, опште сигурности људи и имовине, и тсл., имајући у виду да таква кривична дела најчешће резултирају тешким последицама – угрожавањем здравља великог броја људи, озбиљним еколошким катастрофама, неретко и људским жртвама.¹⁸ По логици ствари се може поставити питање која је корист за правно лице ако би се из цистерне излила велика количина опасних материја и изазвала еколошку катастрофу, или би због непрописног извођења грађевинских радова скела повредила случајне пролазнике? Код великог броја кривичних дела против опште сигурности људи и имовине инкриминисан је и нехатни облик а кривица се оправдава немарним и непажљивим односом учиниоца према наступању последице. Велике еколошке катастрофе и људске жртве до којих долази услед „грешака“ у руковању техничким уређајима, хемијским средствима и тсл., не доносе никакву директну корист правном лицу али несумњиво изискују његову кривичну одговорност. Покретање кривичног поступка против правног лица у наведеним

18 Примера ради, приликом паковања хемикалија у складишту швајцарске компаније Сандоз дошло је до великог пожара, приликом чијег гашења је 30 тона хемикалија доспело у Рајну, уништило воду за пиће као и рибљи и други речни живот у појасу дугом 300 км. Наведено према: Злата Ђурђевић, „Казнена одговорност и казнени поступак према правним особама у Републици Хрватској“, *Хрвајски лејојис за казнено право и праксу*, Загреб, вол. 10, бр. 2/2003, стр. 721.

ситуацијама је више него оправдано, но намеће се питање да ли је оно могуће када кривично дело није извршено у намери остваривања користи. Ако би се критеријум користи широко тумачио несумњиво да би се могао наћи у свакој делатности, па би рецимо „корист“ код непрописног спровођења грађевинских радова или необезбеђивања заштите на раду била уштеда средстава намењених у ове сврхе, али дискутабилно је да ли закон простора тако широком тумачењу овог услова. Имајући у виду да се у нашој пракси кривични поступци против правних лица ретко покрећу чак и када је прибављена имовинска корист јер се „случај затвара“ и правда „задовољава“ кажњавањем одговорног лица, нереално је очекивати њихово покретање у ситуацијама када је чак и критеријум користи споран.

1. Аутономна или лична одговорност правног лица

Наш закон предвиђа паралелно и истовремено покретање поступка против правног и физичког тј. одговорног лица. Поставља се питање *могућности и целисходности покретања и вођења кривичног поступка само против правног лица.*

Према законским одредбама кривични поступак се може покренути и водити само против правног лица, ако против одговорног лица није могуће покренути и водити кривични поступак због постојања законом одређених разлога (члан 35 став 2). Законодавац не прецизира о којим је разлозима реч, али аналогном применом одредаба Законика о кривичном поступку (ЗКП) то би примера ради биле ситуације када би се одговорно лице налазило у бекству или било недостижно државним органима, када би умрло пре покретања поступка, ако би уживало имунитет и тсл.

Дискутабилно је да ли се кривични поступак против правног лица може покренути када одговорно лице није познато. У САД-у су кривични поступци против правних лица уобичајена и свакодневна пракса, те је било случајева да правна лица примера ради одговарају и за нехатна убиства. Полази се од тога да су правна лица посебни субјекти који имају своје циљеве, политику и начин пословања самим тим су и одговорна за своје сопствено понашање па је утврђивање кривичне одговорности физичких лица ирелевантно за кривичну одговорност правног лица.¹⁹ У Енглеској правна лица могу самостално одговарати за одређена кри-

19 У САД-у је развијена концепција корпоративне културе (*corporate culture*) по којој је правно лице између осталог лично одговорно за унутрашњу организацију и поступање које омогућава вршење кривичних дела. Више о томе: B. V. S. Khanna, „Corporate Criminal Liability: What Purposes Does It Serve?“, *Harvard Law Review*, бр. 109/1996, стр. 1477–1509, Gunter Heine, „New Developments in Corporate Criminal

вична дела (тзв. *regulatory offences* или *public welfare offences*²⁰) за која се уопште не захтева кривица већ је за кажњавање довољна и објективна одговорност. За доношење осуђујуће пресуде је довољно је да је лице проузроковало забрањену последицу, па је потребно само утврдити каузалну везу између радње и последице кривичног дела, без утврђивања субјективног односа учиниоца према делу. И у другим државама у теорију и законодавства све више улази модел личне или аутономне одговорности правних лица, која је независна од кривице физичког тј. одговорног лица, па примера ради правно лице може кривично одговорати због недостатака у организацији, због погрешене процене ризика и тсл.²¹ И Препорука Савета Европе о одговорности предузећа за кривична дела²² налаже потребу кажњавања правног лица и када је одговорна особа непозната суду.

Наш законодавац начелно оставља могућност покретања и вођења кривичног поступка *само* против правног лица, ако покретање поступка против одговорног лица није могуће из „законом предвиђених разлога“, али је спорно да ли широка и непрецизна клаузула „законом предвиђених разлога“ покрива случајеве непознатог учиниоца. Покретање кривичног поступка могуће је само против одређеног физичког лица у погледу кога постоји основана сумња да је извршио кривично дело. Ако је кривично дело учињено делатношћу или у оквиру правног лица, а не могу се утврдити директно одговорна физичка лица за његово извршење, поступак би се теоријски могао покренути и само против правног лица јер је реч о одређеном и конкретном правном лицу. Оно што представља проблем за успостављане личне или аутономне одговорности правног лица јесте кривичноправни принцип субјективне одговорности према коме нема кривичног дела без кривице. Наше кривично право не прихвата објективну одговорност правног лица за одређене деликте инсистирајући на томе да се одговорност правног лица заснива на *кривици* одговорног лица. Правно лице фактички одговара за другога, тј. за одговорно лице, а може одговорати за кривично дело одговорног лица и ако је кривични поступак против одговорног лица обустављен, или је

Liability in Europe: Can Europeans Learn from the American Experience– or Vice Versa?“, *St. Louis Warsaw Translatic Law Journal*, бр. 174/1998.

20 Реч је о кривичним делима која су део норми којима се уређује трговина, индустрија или нека друга активност попут продаје алкохолних пића и цигарета, грађевинских радова и тсл.

21 Примера ради швајцарски кривични законик прописује да ће се „правно лице казнити независно од санкционисања физичког лица, ако му се може упутити друштвена осуда да није предузело све потребне и предвиђене организационе мере којима би спречио кривично дело“.

22 Recommendation No. R (88) 18 concerning liability of enterprises having legal personality for offences committed in the exercise of their activities.

оптужба одбијена (члан 7 став 2). Разлози који доводе до обуставе кривичног поступка или одбијања оптужнице су, примера ради застарелост, амнестија, помиловање, одустанак тужиоца од кривичног гоњења, смрт окривљеног и друге сметње које трајно спречавају кривично гоњење. Али да би поступак против одређеног лица био обустављен, он по логици ствари претходно мора започети, а за покретање поступка против физичког лица неопходна је његова идентификација.

У том смислу долази до колизије између одредаба члана 7 став 2 и члана 35 став 2 Закона. Док члан 35 став 2 омогућава покретање кривичног поступка и само против правног лица, члан 7 став 2 предвиђа аутономну кривичну одговорност правног лица само у случају да је поступак против одговорног физичког лица обустављен или оптужба одбијена, што значи да је поступак против одговорног (физичког) лица претходно започет. По логици ствари се намеће питање зашто би тужилац покретао поступак само против правног лица, свестан да је без кривице одговорног лица немогуће установити кривицу правног лица, а без постојања кривице, тј. субјективног односа према учињеном делу нема ни кривичног дела?

Док Законик о кривичном поступку (ЗКП)²³ *обавезује* јавног тужиоца да покрене и води кривични поступак против физичког лица *увек* када постоје докази за основану сумњу да је извршено кривично дело које се гони по службеној дужности (члан 20 ЗКП-а), када су у питању правна лица ЗОПЛКД му само оставља ту могућност („*може покренути*“), али га на то не *обавезује*. Када није могуће покренути или водити кривични поступак против одговорног лица, јавног тужиоца не *обавезује* начело легалитета, већ опортуно одлучује да ли ће покретати кривични поступак против правног лица.

И под хипотетичком претпоставком да јавни тужилац покрене кривични поступак само против правног лица, питање је на ком основу би се заснивала његова одговорност? Закон нигде не наводи вршење кривичних дела од стране правног лица, већ само одговорност правног лица за кривична дела извршена од стране одговорног лица. Због тога се против правног и одговорног лица по правилу покреће и води јединствени кривични поступак и доноси јединствена пресуда. Како се правном лицу само „*урачунава*“ кривица одговорног лица, није потребно посебно утврђивање и доказивање одговорности правног лица за кривично дело, довољно је само доказати кривицу одговорног лица, што по аутоматизму повлачи и кривичну одговорност правног лица. Ако нема одговорног физичког лица чија би се кривица пренела на правно лице, правно лице као такво не може бити криво, јер нема психички однос

23 Законик о кривичном поступку, *Службени лист СРЈ*, бр. 70/01 и 68/02 и *Службени гласник РС*, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07, 20/09 и 72/09.

према кривичном делу, а како без кривице нема ни кривичног дела, ова ситуација би налагала доношење ослобађајуће пресуде, те би покретање кривичног поступка од самог старта било нецелисходно. Иако се у јединственом кривичном поступку не мора и не може утврђивати кривица правног лица, оно што се мора посебно доказати и утврдити јесте узрочна, каузална веза између кривичног дела извршеног од стране одговорног лица и правног лица као таквог. Ова веза, која повлачи и оправдава кривичну одговорност правног лица, управо се састоји у користи која је остварена или је могла бити остварена за правно лице.

Криминално-политичка оправданост овог решења је спорна. Примера ради у неким случајевима није могуће пронаћи одговорно физичко лице, непосредног „кривца“ за одређену еколошку катастрофу изазвану неправилностима у раду одређене фабрике, као што није могуће ни утврдити корист за правно лице остварену тим кривичним делом. Ове околности не би требало да представљају препреку за покретање и вођење кривичног поступка према правном лицу, те би законске одредбе у погледу дефинисања критеријума „користи“ и вођења кривичног поступка против правног лица када је одговорно лице непознато, требало широко тумачити.

2. Представник и бранилац правног лица

Поред општих права и дужности окривљеног, правно лице као окривљени има додатну дужност да одреди физичко лице, односно представника који ће га заступати у кривичном поступку. По законској дефиницији представник је лице које је на основу закона, другог прописа или одлуке надлежног органа овлашћен да заступа правно лице (члан 37 став 2). Како је кривични поступак и његова правила прилагођен појединцу, тј физичком лицу, задатак представника правног лица јесте да се фактички стави у улогу окривљеног и предузима све радње уместо њега, попут изјашњавања о кривици, давања исказа, предлагања доказа, увида у списе предмета, испитивање сведока и вештака, улагања правних лекова и тсл. Како је странка у кривичном поступку окривљено правно лице, а не његов представник, те се према представнику не могу применити мере процесне принуде попут лишења слободе, притвора, и тсл. Као што је случај са сведоцима и вештацима, суд једино може наредити принудно довођење представника у случају да се он добровољно не одазове позиву (чл. 41 Закона) Представник само иступа уместо окривљеног, и за то прима накнаду. Сходно члану 42 Закона трошкови представљања спадају у трошкове кривичног поступка. Представник правног лица не може бити лице које је у истом предмету позвано као сведок као, нити представник може бити одговорно лице. Како одговор-

но лице по правилу већ има положај окривљеног у истом кривичном поступку, закон искључује могућност његовог истовременог иступања као представника правног лица. Изузетак је једино могућ у случају да је одговорно лице једино овлашћено за заступање правног лица, када је могућа кумулација процесних функција те исто лице истовремено може иступати и као окривљени и као представник окривљеног правног лица.

Кривични поступак против правног лица не може се водити без његовог представника, те ако га окривљено правно лице само не одреди у одређеном року (осам дана од пријема позива), представника поставља суд.

Положај представника треба разликовати од положаја браниоца у кривичном поступку. Иако је бранилац овлашћен да у корист окривљеног предузима све радње које може предузети окривљени (члан 76 став 1 ЗКП-а), постоје радње које може предузети само окривљени. Примера ради, бранилац се не може уместо окривљеног изјашњавати о основаности оптужнице, те би у случају правног лица као окривљеног такве радње „обављао“ представник, у име и за рачун окривљеног. Управо због тога окривљено правно лице увек мора имати представника у кривичном поступку, док браниоца мора имати једино ако се ради о некој од ситуација која налаже обавезну стручну одбрану. Док је бранилац правно образовано физичко лице које се професионално бави адвокатуром, представник правног лица уопште не мора бити правник. Поред тога, окривљено правно лице може имати само једног представника у кривичном поступку док по члану 69 став 2 ЗКП-а може имати највише пет бранилаца. Окривљено правно лице и окривљено одговорно лице могу имати и заједничког браниоца под условом да се то не противи интересима њихове одбране (члан 43 ЗОПЛКД).²⁴

3. Привремене мере

Мере за обезбеђење присуства окривљеног и несметано вођење кривичног поступка према ЗКП-у подразумевају позив, довођење, забрану напуштања стана или места боравишта, јемство и притвор. Правном лицу се по логици ствари не може забранити да напушта стан или место боравишта, не може се лишити слободе, принудно довести, ставити у притвор. Имајући то у виду, ЗОПЛКД предвиђа посебне привремене мере које је могуће применити према окривљеном правном лицу у

24 Занимљиво је да словенски Закон о одговорности правних лица за кривична дела (*Урадни листи РС*, бр. 59/1999) забрањује да правно и одговорно лице имају истог браниоца (чл. 36).

циљу несметаног вођења кривичног поступка. Према члану 44 Закона, као привремене мере против правног лица суд може одредити:

а) *Привремене мере обезбеђења у смислу Закона о извршном поступку.*²⁵

За одређивање ове мере неопходно је кумулативно испуњење два услова: а) да је извршењем кривичног дела прибављена имовинска корист за правно лице и б) да постоји опасност да би касније одузимање те користи било отежано или онемогућено.

б) *Привремену забрану обављања једне или више регистрованих делатности.*

Основ за примену ове мере је опасност тј. постојање основане сумње да ће у окривљеном правном лицу бити извршено кривично дело. Законодавац не говори о поновном вршењу кривичног дела од стране одговорног физичког или правног лица већ о вршењу кривичног дела у оквиру правног лица. Ова мера не може се применити самостално већ само као допунска мера уз привремену меру обезбеђења,²⁶ што значи да је и за њену примену неопходно остваривање претходно наведених услова (прибављена имовинска корист и опасност да се она касније неће моћи одузети).

в) *Забрану стипендијских њромена* које би довеле до брисања правног лица из регистра.

Док је за одређивање привремених мера обезбеђења и привремене забране обављања одређених делатности неопходан захтев јавног тужиоца, ову меру суд може одредити и самоиницијативно, по службеној дужности.

Против решења о одређивању привремених мера странке могу изјавити жалбу. Привремене мере могу трајати најдуже до правноснажности пресуде, а суд на свака два месеца по службеној дужности испитује њихову оправданост.

Уочљиво је да законодавац условљава примену ових мера претходним стицањем „имовинске користи“ за правно лице, што онемогућава

25 Према Закону о извршном поступку (члан 300) те мере између осталог обухватају забрану располагања покретним стварима, одузимање покретних ствари, забрану отуђења или оптерећења непокретности, налог банци или другој финансијској организацији да се ускрати одређена исплата са рачуна дужника, одузимање готовог новца и хартија од вредности. Види: Закон о извршном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

26 Према члану 44 став 2 Закона „у случају оправдане сумње да ће у окривљеном правном лицу бити извршено кривично дело, суд може, на захтев јавног тужиоца, *иоред мера из става 1. овог члана*, привремено забранити окривљеном правном лицу да обавља једну или више регистрованих делатности или послова“.

њихову примену у случајевима када се ради о кривичном делу којим није остварена никаква имовинска корист, али је нанета штета другима, што би примера ради био случај код еколошког криминалитета.

IV Закључна разматрања

Начело легалитета обавезује јавног тужиоца да покрене и води кривични поступак сваки пут када постоје докази за основану сумњу да је извршено кривично дело које се гони по службеној дужности. Иако би увођењем кривичноправне одговорности правних лица ово начело по логици ствари требало да важи и у погледу њих, кривични поступци против правних лица још увек су реткост у нашој пракси. Обично се случај решава и „правда задовољава“ кажњавањем одговорног тј. физичког лица, непосредног учиниоца кривичног дела, док правно лице остаје кривично несанкционисано. Разлози за то могу се тражити у „везивању“ кривичне одговорности правног лица за радњу извршења и кривицу одговорног лица уз допунски критеријум користи која је кривичним делом остварена или је могла бити остварена за правно лице.

Полазећи од објективно-субјективног појма радње наш законодавац имплицира да правно лице не може бити субјект тј. непосредни извршилац кривичног дела, већ му приписује одговорност за кривична дела чињења или пропуштања учињена од стране одговорног лица. На тај начин се одступа од принципа индивидуалне одговорности те се одговорност правног лица заснива на грађанскоправном концепту одговорности за другога. Поред тога што му се приписује радња, правном лицу се приписује и кривица одговорног лица. Правно лице не може имати свест ни вољу, па самим тим не може имати ни психички, субјективни однос према делу, а како без тог субјективног односа тј. кривице не може бити ни кривичног дела као таквог, једини „излаз“ био је заснивање одговорности правног лица на кривици одговорног лица.

Не повлачи свако кривично дело учињено од стране одговорног лица кривичноправну одговорност правног лица, већ једино оно извршено „у намери да се за правно лице оствари корист“. Управо широк и непрецизан критеријум „користи“ оставља простора за дискреционо поступање јавног тужиоца и омогућава му одступања од начела легалитета. Примарни мотив вршења имовинских деликата није корист за другог већ корист за себе, па је и корист за правно лице обично узредна, споредна и субсидијарна личној користи учиниоца кривичног дела. Критеријум „користи“ изазива и друге недоумице, пре свега да ли се мора радити искључиво о материјалној користи. Иако законодавац у одредбама општег дела о одговорности правних лица не наводи из-

ричито да се мора радити искључиво о имовинској користи, анализом осталих одредаба стиче се утисак да је то имао на уму. Примера ради, везивање привремених мера у кривичном поступку против правних лица искључиво за кривична дела којима је остварена имовинска корист за правно лице, указује да је законодавац, приликом нормирања кривичне одговорности правних лица, првенствено имао на уму имовинске деликте који резултирају материјалном добити.

Упоредна искуства показују да су правна лица често одговорна за кривична дела чија се тежина не може мерити незаконитом имовинском користи, већ штетом која је нанета другима. Реч је пре свега о кривичним делима против опште сигурности људи и имовине, животне средине, здравља људи и тсл., код којих се разлог инкриминисања не заснива на „незаконитом богаћењу“ већ на последици која се огледа у великим еколошким катастрофама, уништењу биљног и животињског света, заразама, болестима, неретко и људским животима. И статистике показују да су управо еколошки деликти најчесталији облик испољавања криминалитета правних лица.²⁷ Правно лице не мора имати никакву материјалну корист ако би се рецимо током превоза излиле опасне материје, или би се из фабричког постројења емитовали гасови опасни по живот људи, или би се због непрописног извођења грађевинских радова пад зида довео до смрти неког лица. Ако би се критеријум користи широко тумачио несумњиво да би се могао наћи у свакој делатности, па би рецимо „корист“ код непрописног спровођења грађевинских радова или необезбеђивања заштите на раду била уштеда средстава намењених у ове сврхе, али дискутабилно је да ли закон простора тако широком тумачењу овог услова. Додатни проблем код ових кривичних дела је у томе што је неретко тешко наћи „директног кривца“ тј. одговорно лице чија би се кривица приписала правном лицу. Управо због тога у теорију и упоредна законодавства све више улази модел личне или аутономне одговорности правних лица, која је независна од кривице физичког тј. одговорног лица, већ се њихова кривична одговорност заснива, примера ради, на недостацима у организацији, погрешној процени ризика и тсл. Имајући у виду нашу праксу непокретања кривичних поступака против правних лица и у ситуацијама када је то несумњиво оправдано, стиче се утисак да је увођење њихове кривичноправне одговорности искључиво било последица притиска наметнутог међународним прописима и обавезама. Доношење закона само по себи не решава проблем

27 На листи 100 највећих кривичних дела корпорација током 90-их година еколошки деликти заузимају убедљиво прво место (38 случајева), а тек након тога следе преваре, финансијске малверзације, корупција, утаје пореза и тсл. Russell Mokhiber, „Top 100 Corporate Criminals of the Decade“, доступно на адреси: <http://www.corporatepredators.org/top100.html#Annotated>.

нити сузбија криминалитет, јер без ефикасне примене закон остаје само „мртво слово на папиру“.

Mag. Vanja BAJOVIĆ

Junior Faculty Member at the Faculty of Law University of Belgrade

LEGAL PERSON AS A DEFENDANT IN CRIMINAL PROCEDURE

Summary

Criminal liability of legal persons, recently introduced in Serbian law, is a new challenge for legal theory and practice. Basic principles and rules of criminal law and procedure that were created according to natural person as the only possible perpetrator of criminal offence, should be adjusted to this new category of offenders. Legal person cannot be arrested nor interrogated in criminal procedure, it does not have conscience or will like human beings nor capacity to act in physical sense, what raises the question if it can meet the requirements of actus reus and mens rea of the crime. The first part of this paper analyzes grounds for criminal liability of legal persons, their capability to form material and mental elements of crime and the base of their culpability, while the second part is dedicated to the position of legal person as a defendant in criminal procedure.

Key words: *legal person, responsible person, defendant, criminal liability.*